

קנין גוי במטלטלין – ביאור שיטת הרמב"ם*

בהלכות זכיה ומתנה פ"א הי"ד פסק הרמב"ם:

"גוי שמכר מטלטלין לישראל או קנה מטלטלין מישראל קונה במשיכה ומקנה במשיכה או בדמים אבל הקרקע אינו קונה אותו מישראל אלא בשטר ואינו מקנה אותו לישראל אלא בשטר שאין דעתו סומכת אלא על השטר..."

ואף שיש לבעל דין מקום לדקדק בלשון ההלכה: קונה במשיכה (בלבד) ומקנה במשיכה ובדמים, כבר ביאר הרב המגיד "כונת רבינו היא שהעכו"ם קונה ומקנה בין במשיכה בין בדמים"¹.

אמנם נמצא ביד החזקה הלכות נוספות בהן נזכר קנין עם הגוי. ישנן הלכות בהן הוזכר דוקא קנין מעות, וישנן הלכות המזכירות קנין משיכה בלבד, והדברים צריכים ביאור במקומם כדי שלא יראו כסותרים זה את זה.

אולם הלכה אחרת הדנה בקנין ישראל, עומדת בסתירה גלויה להלכה זו שלפנינו. בריש פרק ג' מהל' מכירה פסק רבינו כרבי יוחנן בענין קנין מטלטלין:

"אחד הכהמה ואחר שאר המטלטלין נקנין במעות דין תורה ומשנתן את המעות קנה ואין אחר מהן יוכל לחזור בו אבל חכמים תקנו שלא יקנו המטלטלין אלא בהגבהה או במשיכת דבר שאין דרכו להגביה."

מקור הדברים במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש המובאת בגמרא בבא מציעא דף מז ע"ב "אמר רבי יוחנן דבר תורה מעות קונות ... ריש לקיש אמר משיכה מפורשת מן התורה."

ובבכורות דף יג ע"א למדו מן הפסוק "או קנה מיד עמיתך" שקנין האמור בפסוק הוא דוקא לעמיתך ולא לגוי. ולכן לריש לקיש גוי קונה בכסף, ואילו לרבי יוחנן שדבר תורה מעות קונות – לגוי במשיכה. וכך אף פסקו שאר ראשונים אם כריש לקיש, ישראל במשיכה וגוי בכסף – כך פסק רש"י. ואם כרבי יוחנן, ישראל במשיכה מתקנת חכמים וגוי במשיכה מן התורה – כך פסק ר"ת.²

רבינו שפסק בהלכות מכירה כרבי יוחנן כיצד פסק בהלכות זכיה ומתנה שגוי קונה ומקנה בין במשיכה ובין בדמים?

* בבירור עקרי דברים אלו דנתי רבות לפני מו"ר הרב נ. רבינוביץ שליט"א ולפני הרב ב. צ. פריימן שליט"א.
1. ביאור הדברים שיש לפסק את המשפט כך: קונה במשיכה ומקנה במשיכה, או בדמים.
2. עיין שו"ע יו"ד סימן שכ סעיף ח וש"ך שם סק"ח. ובחור"מ סימן קצ"ד בביאור הגר"א סק"א.

א. מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש

טרם בואנו לברר סתירה זו, נפנה לבנו לבעיות מספר העולות תוך כדי עיון במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש!

(א) כבר שאלו הראשונים? כיצד יתבצע קנין במקום שאין מעות כגון מתנה. וקשה לר' יוחנן בישראל ולריש לקיש בגוי.

(ב) בין אם נסביר את מהות מעשה הקנין כמוכיה על גמירות הדעת או כיוצרה, ברי שזהו מעשה פורמלי שאמור להתלוות לגמירות הדעת שבלב, מה לה לתורה לקבע לנו מראש קנינים מסוימים שרק הם יקנו? ומדוע לא לתלות הדבר במנהג בני האדם במה יגמרו בדעתם. אמנם יתכן שהתורה תמצא חסרון בקנין מסוים ותפקיע אותו (ואפילו אם נהגו לקנות בו), אולם ענינו רואות שקנין שנמצא בו חסרון בישראל קונה אצל גוי, וזה שנמצא בו מעלה בישראל נפסל מלשמש את הגוי.

(ג) אם פורטת ההלכה את קניני הגוי, יש לבחון אל מי מופנים הדברים. ניתן להבין הלכה זו בשלשה אופנים: כהוראה לגוי שנשמע לתורה (מרצון או בכפייה), כהוראה לישראל ובשל ההשלכות שיש לקנין עם הגוי על עניני אסור והתר (ואף אם הגוי אינו מתחשב בכך), או כמורה על מציאות שאין להלכה התנגדות כלפיה.

שלש אפשרויות אלו צריכות בדיקה לאור פסקי הרמב"ם. אם בהלכה לגוים עסקינן, חסרים אנו בירור כיצד הדין במקום שאין הגוי נשמע לדין תורה.

אם כלפי ישראל מופנים הדברים קשה יותר: בהלכה זו (זו"מ א, יד) אין כל השלכה לישראל לדינים אחרים, ואילו לקביעת הבעלות הרי יש לדעת במה יגמור הגוי בדעתו. אף במקום שישנה השלכה לעניני אסור והתר, נראים הדברים שטרם בואנו לקבע את הדין יש לברר את המעמד המשפטי של המקח. וכגון בהלכות מעילה פרק ו הלכה י "קנה בה (בפרטה של הקדש) חפץ ולא משך אם מן העכו"ם מעל ואם מן ישראל לא מעל". לכאורה אם מעל או לא תלוי בהכרעת הדין אם קנה או לא (ושוב אף בגמירות דעת הגוי תליא מלתא).

והנה עיון בלשון ההלכה בזכיה ומתנה שם מורה כאפשרות השלישית. הלכה זו אינה מצוה, אלא מאפשרת את השמוש בקנינים שבהם הגוי משתמש. בהמשך למשפט הראשון גבי מטלטלין נאמר: "אבל הקרקע אינו קונה אותו מישראל אלא בשטר... שאין דעתו סומכת אלא על השטר." משמעות הדברים בתר סמיכות דעתו נקבע הקנין⁴.

מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש מוזכרת בכמה סוגיות בבבלי ובירושלמי, ואולם סוגיא אחת בלבד, זו שבבכורות יג ביארה במפורש שרבי יוחנן וריש לקיש אחזים בדעות מנוגדות באופן מוחלט בין גוי ובין בישראל. לדעת רבי יוחנן בישראל מעות קונות ולא

3. עיין תוס' בכורות יג ע"א ד"ה "מיד"; רמב"ן וריטב"א ב"ב מציעא מז ע"ב.

4. אמנם יש מבינים שהכונה כאן על סמיכות דעת הישראל שאינו סומך אלא על השטר, אך אין זה מתחשב עם פשטות לשון ההלכה. ואל יקשה בענין המשך ההלכה, שלכאורה מובן אך ורק אם בסמיכות דעת הישראל תליא מלתא, שכבר מצינו בראשונים פירושי כזה: בית הבחירה לביב נד ע"ב.

משיכה (מן התורה כמובן), ובגוי משיכה ולא מעות. ולדעת ריש לקיש בישראל משיכה קונה ולא מעות, ובגוי מעות ולא משיכה.

אולם לשון המחלוקת הנקוט בכל מקום⁵: "אמר רבי יוחנן דבר תורה מעות קונות... ריש לקיש אמר משיכה מפורשת מן התורה." ומדוע הרצאת הדעות אינה מושלמת ואינה חופפת? אין רבי יוחנן אומר דעתו על משיכה מן התורה ואין ריש לקיש אומר דעתו על מעות. לכאורה כך היה צריך לומר: רבי יוחנן אומר מעות קונות ומשיכה אינה קונה וריש לקיש אומר משיכה בלבד קונה ולא מעות. כמו כן יש לדקדק בלשונו של ריש לקיש "מפורשת מן התורה" ומדוע לא יאמר "קונה מן התורה".

המשך דברי רבי יוחנן "ומפני מה אמרו משיכה קונה – גזירה שמא יאמר לו נשרפו חטיף בעלייה" ניתן להבנה בשתי הוראות שונות. (1) ומפני מה חדשו חכמים שמשיכה תהיה קנין. (2) ומפני מה קבעו שרק משיכה קונה ולא כסף. כדי למנע את "נשרפו חטיף בעלייה" אין הכרח להבין כפי ההוראה הראשונה המוצעת כאן, ודי אם נבין כפי ההוראה השנייה – אין לך בו אלא חדושו. ומנין שחכמים אף חדשו את קנין משיכה? אף בלשונו של ריש לקיש שתי הוראות במשמע. (1) משיכה קונה = יכולה לקנות מן התורה. (2) שמשיכה תקנה דוקא ולא כסף; זה דין תורה.

אם נתעלם לעת עתה מן הסוגיא בבכורות, נוכל להסביר שאמנם בין לרבי יוחנן ובין לריש לקיש משיכה קונה מן התורה. כל מחלוקתם היא, אם התניה זו לקנות דוקא במשיכה ולא במעות היא מן התורה או מתקנת חכמים. אם נלך בדרך זו נבין היטב את לשון המחלוקת בכל שאר המקומות: רבי יוחנן אומר שאין מן התורה הגבלה ואפשר לקנות במעות (על משיכה אין צורך לומר שכן אין מחלוקת שקונה) וחכמים הם שהתנו לקנות דוקא במשיכה. על כך עונה ריש לקיש: התניה זו כבר מפורשת בתורה. ופירוש המשפט "משיכה מפורשת מן התורה" – משיכה בקנין בלעדיו כבר מפורשת בתורה.

ואף בירושלמי נמצאת מחלוקת זו ודייקה הגמרא בלשונם: "... מדבר תורה מעות קונין, ולמה אמרו אין קונין שלא יאמר לו נשרפו חטיף בעלייה... רבי שמעון בן לקיש אמר או קנה מיד עמיתך מיד עמיתך את צריך משיכה, אין את צריך משיכה מיד העכו"ם" (בבא מציעא פ"ד ה"ב). ובמקום אחר: "על דעתיה דרבי יוחנן דו אמר אין המעות קונות-דבר תורה... על דעתיה דר"ש ב"ל דו אמר המעות קונין דבר תורה" (שביעית פ"ח ה"א)⁶. אין הדיון אלא אם מעות קונות מן התורה או לא, על משיכה אין כלל וכוח שיכולה לקנות. הגמרא בבבא מציעא (מז ע"ב) מקשה על דעת ריש לקיש ואף כאן אתה מוצא שאין הקושיות אלא עפ"י המשמעות השניה כפי שהסברנו. כך בתכן הקושיות ואף מהצעתן ניכר "אי אמרת בשלמא מעות קונות" אין כאן קושיא על כך שמשיכה קונה.

אם כנים דברינו נוכל לישוב בעזרתם סתירה העולה מהשוואת ההלכה בהלכות מכירה (פ"ג, ה"א) שם פסק כרבי יוחנן, עם דבריו בפירוש המשנה (קדושין פ"א, ד) ובספר המצוות (עשה רמ"ד).

5. בבא מציעא מז ע"ב, ושי"ג.

6. התחלפו השיטות אך אין בכך נפקא מינא לדיון.

בגמרא בבא מציעא (שם) איחא:

"מאי טעמא דריש לקיש, אמר קרא וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך — דבר הנקנה מיד ליד. ורבי יוחנן אמר מיד למעוטי קרקע דלית ביה אונאה. וריש לקיש, א"כ לכתוב קרא וכי תמכרו ממכר מיד עמיתך אל תונו, או קנה למה לי, שמע מינה למשיכה. ור' יוחנן או קנה מאי עביד ליה מבעי ליה לכדתניא וכי תמכרו ממכר אל תונו, אין לי אלא שנתאנה לוקח, נתאנה מוכר מנין, תלמוד לומר או קנה אל תונו. וריש לקיש תרתי גמר מיניה."

באותו פסוק אשר בו נחלקו אם הוא מקור מן התורה לקנין משיכה, משתמש הרמב"ם בפירושו המשנה ח"ל: "ושאין להם אחריות אין נקנין אלא במשיכה. למדו לכך ממה שנאמר וכי תמכרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד, כלומר דבר שאפשר למסרו, אין קנייתו מתקיימת אלא במסירה מיד ליד"⁷. ובספר המצוות: "הצוויו שנצטוונו בדין מקח וממכר, כלומר הדרך שבו מתקיים המקח והממכר בין המוכרים והקונים. וכבר למדו לאופן זה ממה שאמר יתעלה וכי תמכרו ממכר לעמיתך וכו', אמרו דבר הנקנה מיד ליד כלומר המשיכה"⁸. ואי אפשר לתרץ שבכריס אלו אליבא דריש לקיש נכתבו, ואין הכרח ליישב דבריו ביד החזקה עם חבריו האחרים, שכן המשך לשונו בסהמ"צ שם: "וכבר נתברר כי דבר תורה מעות קונות ושהמשיכה במטלטלין אינה אלא תקנת חכמים".

פסוק זה חוזר ומשתמש בו רבינו בהלכות מכירה פי"ג ה"ח: "אלו דברים שאין להם הוניה, הקרקעות והעבדים והשטרות וההקדשות, אפילו מכר שוה אלף בדינר או שוה דינר באלף, אין בהם הוניה שנאמר או קנה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד..." מאחר שפסק כרבי יוחנן הרי עקבי הוא בשיטתו וקיבל למדו מן הפסוק לענין אונאה, אולם מביא את לשון הלימוד מן הפסוק כפי למדו של ריש לקיש!

אמנם למעיין אין כאן פלא כלל. אין חולק שמשמעות הפסוק "או קנה מיד עמיתך" בדבר הנקנה מיד ליד, קרי במשיכה. אולם מלה זו "מיד" שמורה על כך מיותרת ויש לנו לדורשה. לדעת ריש לקיש מלה זו ללמדנו דרכי הקנינים באה — לומר לך דוקא באופן זה של משיכה יקנו מטלטלין ולא אחרת. ר' יוחנן יאמר לך, ניתן לקנות מטלטלין בכסף כפי שניתן לקנות במשיכה ואילו הפסוק מלמדנו: אלו הנקנים בקנין זה יש בהם דין אונאה, ולא קרקעות שאינן נקנות מיד ליד.

מעתה אף דברי רבינו בסהמ"צ ובפהמ"ש מבוררים. פסק כרבי יוחנן ד"ת מעות קונות ואין הקפדה לקנות רק במשיכה. משיכה תקנת חכמים היא שתהיה קנין בלעדי במטלטלין. על כך שמשכיכה בכלל מהוה קנין במטלטלין למדנו מן הפסוק וזאת ממשמעותו לא מיתורו.

ובדבר זה יש לו להתלות על בעל הלכות גדולות שנהג אף הוא כך: "בהל' בכורות (דף

7. קידושין שם בתרגומו של הרב קאפח.

8. ספר המצוות מהדורת הרב קאפח תשל"א.

קלט ע"ד⁹ פסק כרבי יוחנן ח"ל: "ישראל שנתן מעות לגוי על בהמתו ולא משכה וילדה ברשות גוי פטורה מן הבכורה" ובהל' הלואה (דף קט ע"ד) ביאר את משנת קדושין בעזרת הפסוק: "... דתנן ושאיין להם אחריות אין נקנין אלא במשיכה דכתיב או קנה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד"¹⁰.

והנה בטהמ"צ שם ממשיך "... הנה נתבאר לך שהיותם מצריכים המשיכה בממכרים מפני שהיא תקנה כמו שהתבאר במקומו"¹¹. כתב מצריכים, כלומר דורשים להשתמש במשיכה שהיא קנין במטלטלין לא שהם חדשוהו, כך בתרגום אבן תיבון. יותר מפורש בתרגום אבן איוב¹²: "שהתנות המשיכה". כלומר המשיכה היא תנאי שהתנו חכמים. ועיין תרגומו של הרב קאפח: "הנה נתבאר לך שזה שהתנו משיכה במקח וממכר, תקנה כמו שנתבאר במקומו"¹³.

ואף בין הראשונים יש מי שכתב כן במפורש: "אף על פי שתקנו שהמעות אינן קונות, מכל מקום המשיכה לבריה קונה ואין צריכה למעות שהמשיכה מפורשת היא מן התורה שנא' או קנה מיד עמיתך, דבר הנקנה מיד ליד, ואין בה שום חשש כדי שיעשו עליה תקנה" (בית הבחירה לבבא מציעא¹⁴).

מעשה שעלה בדינו בעזה"ת להבין דרך למודו של הרמב"ם במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש עלינו לבחון מחדש את סוגית הגמרא בבכורות יג ע"א. אי אפשר להבין סוגיא זו לשיטתו כפי שהבינוהו שאר המפרשים. לפחות לדעת רבי יוחנן, אין כלל קנין אחד שקונה בישראל, וממילא לא שייך כלל לומר שהקנין השני יקנה בגוי, ואין אפשרות לישוב הלמוד "לעמיתך בחדא ולעכו"ם בחדא". פסוק זה שדרשו ממנו להפריד קנין גוי מישראל, יש דרשות אחרות שנלמדו בו, ואף הגמרא כבר אמרה (שם עמוד ב') "לעמיתך אתה מחזיר. אונאה ואי אתה מחזיר אונאה לכנעני". ובתורת כהנים מצינו: "מנין כשאתה מוכר לא תהיה מוכר אלא לעמיתך ת"ל וכי תמכור ממכר לעמיתך"¹⁵.

ב. המקורות לשיטת הרמב"ם

כמבוא להבנת שיטת הרמב"ם בסוגיא זו, נעיין בכמה מקורות נוספים בש"ס מהם ניתן ללמוד אדוות קנין גוי במטלטלין. מצינו בכמה מקומות בש"ס נקוט בפשטות שקנין גוי הוא במעות.

בקדושין דף יד ע"ב: "... אשכחן עבד עברי הנמכר לעובד כוכבים הואיל וכל קנינו בכסף"

9. דפוס ורשא מהדורת צלום, ת"א תשכ"ב.

10. אמנם עצם דבריו צריכים עיון ואין הם מיושבים לכאורה.

11. מהדורת ר"ח הליר.

12. שם בהערה 22.

13. עיין במקור בערבית: "אשתראטהם".

14. דף מז ע"ב מהדורת שלזינגר עמ' 176.

15. בהר פרשה ג', וזהו הלימוד היחיד שם.

בעבודה זרה דף סג ע"א: "... הא מחסר משיכה. בזונה עובדת כוכבים דלא קניא במשיכה"¹⁶.

בחולין דף לט ע"ב: "... לר"א יהיב ליה (הגוי) זוזא לטבח ישראל מאי" ובפשטות משום שבזוז זה יכול לקנות¹⁷.

בעבודה זרה דף עא ע"א: סוגיא ערוכה לפנינו שכל ענינה אם יש קנין משיכה לגוי. וממהלך הסוגיא עולה שאודות קנין כסף אין כלל מחלוקת שקונה אצל גוי. ומסכמת שם הסוגיא: "אלא שמע מינה משיכה בעכו"ם קונה שמע מינה" (שם דף עב ע"א). סוגיא זו יש לבאר באריכות שכן מהוה היא בסיס עקרי לפסקו של רבינו. שנו שם במשנה:

"המוכר יינו לעובד כוכבים, פסק עד שלא מדר דמיו מותרין, מדר עד שלא פסק דמיו אסורין" (פירוש: כדי להשמר מאיסור דמי יין נסך יש להקדים את הקנין לנגיעת הגוי ביין. כשקדמה פסיקת דמים למשיכה סמכה דעתם לקנין, וכשמשך הגוי קנה, וביין הוא נוגע רק אחר כך, אולם כשלא פסקו את המחיר, משיכה הראשונה אינה קונה, ואם כן תקדם נגיעת הגוי ביין לקנין).

ובגמרא:

"אמר אמימר משיכה בעובד כוכבים קונה תדע דהני פרסאי משדרי פרדשני להדדי ולא הדרי בהו. רב אשי אמר לעולם אימא לך משיכה בעובד כוכבים אינה קונה, והאי דלא הדרי בהו דרמות רוחא הוא דנקיטא להו".

ותמיהה גדולה תמהו כאן הראשונים: הדיון בין אמימר לרב אשי בענין קנין שקונה אצל גוי תלוי בהבנת אותו מנהג פרסי של שליחת דורונות. וכי מנהגם של אלו מתוך דקדוק בתורת ישראל נקבע? ותירצו בתוס'¹⁸ בשם ר"י "אין זה עיקר הטעם ... אין זה כי אם אמתלא בעלמא". וברשב"א¹⁹ כתב: "... וכל שאנו רואים אותם נוהגים כן, ואפשר לנו לומר, שהנהגתם מחמת הדין שנתנה להם התורה, יש לנו לומר שמחמת כך הם נוהגים כן".

אך שמה ניתן ללמוד סוגיא זו באופן שונה, וכך שתמיהה זו אינה מתמיהה כלל ועיקר. סוגית הגמרא כאן מבררת מה הם הקנינים המשמשים אצל הגויים לקנות מטלטלין. — אין כאן בירור כלל על איזו קביעה עקרונית שהתורה קבעה, אלא על מציאות משפטית אשר התורה מתיחסת אליה כנתון. אמימר מחזק את דעתו מאותו מנהג פרסי ובכך יש לו ראייה מציאותית פשוטה. רב אשי שחולק, טורח להסביר מנהג זה באופן שלא תסתיר דעתו, ואינו דוחה בטענה שמנהגם של הפרסים אינו ראייה לכאן.

16. הרמב"ם נראה שגרס: "דלא בעיא משיכה", כך עולה מהדל' אסורי מובת פ"ד ה"ג. גירסא כזו מובאת בבית הבחירה לקדושין דף יד ע"ב (מהדורת סופר עמ' 98).

17. ועיין בראשונים שם.

18. שם ד"ה אמר.

19. בחידושי לעבודה זרה שם.

כך אף תפתר מאליה בעיה נוספת בה התחבטו הראשונים בביאור המשך הגמרא. רב אשי מביא ראיה לדבריו וז"ל:

"אמר רב אשי מנא אמינא לה, מדאמר להו רב להנהו סבויתא, כי כיליתו חמרא לעובדי כוכבים, שקלו זוזי מינייהו והדר כילין להו, ואי לא נקיטו בהדיהו זוזי אחיפונתו והדר שקילו מינייהו, כי היכי דתיהוי הלואה גבייהו. דאי לא עבדיתו הכי, כי קא הוין נסך, ברשותיכו קא הוין, וכי שקילתי, דמיין נסך קא שקילתו. ואי סלקא דעתך משיכה בעובד כוכבים קונה, מדמשכה עובד כוכבים קנייה, יין נסך לא הוין עד דנגע ביה."

ועונה הגמרא:

"אי דקא כיל רומי למנא דישראל היין לא צריכא, דקא כיל רומי למנא דעובד כוכבים."

רב אשי מוכיח דעתו שמשיכה אינה קונה מכך שהצריכו הקדמת מעות, ואם במשיכה נקנה היין הרי היין נהיה יין נסך רק לאחר הקנין ואין לחשוש מדמי יין נסך. על כך עונה אמימר: אף על פי שמשיכה קונה יש צורך בהקדמת המעות במידה ועירווי היין נעשה לכליו של העכו"ם שבמקרה כזה טרם המשיכה כבר נתנסך היין. אולם אם לתרץ דעת אמימר באנו, מה תועיל הקדמת מעות, סו"ס משיכה קונה ולא מעות וא"כ אף שנקדים מעות יהיו הן דמי-יין נסך שהרי טרם שיתבצע הקנין במשיכת העכו"ם כבר יתנסך היין בהכנסו לכליו. על כן נקטו מקצת ראשונים²⁰ שכאן ודאי בין לאמימר ובין לרב אשי מעות קונות ובהכרח סוגייתנו חולקת על סוגית בכורות.

אולם אם כפי שפירשנו אין כאן מחלוקת כלל, סוגית הגמרא כאן עוסקת בקנין הנוהג אצל הגויים. אין כל ספק שמעות קונות אצל הגויים והדיון הוא אם משיכה גם כן קונה. אך הבנה זו שלומדת או משיכה או מעות וכפי שראינו בסוגיא דבכורות אינה אלא מתוך לימוד מן הפסוק, וזה אינו מלמדנו אודות המנהג של הגויים אלא אודות קנינים שהתורה פסקה להם לגויים וכפי שנאמר שם: "בדיניהם שפסקה להם תורה" (ויבואר לקמן למה נצרכו "דיניהם" אלו).

לגמרא ידוע וברור שהגוי גומר בדעתו לקנין בנתינת המעות. לא נותר אלא לברר האם גם במשיכת החפץ גומרים הגויים בדעתם לקנין. ברירות זו שיש להם לאמוראים בנוגע לכסף, וספקם בענין משיכה, יתכן ונבע מהזכרות עם השוק הנכרי וכפי שמוכיחה הראיה הראשונה, אך יתכן אף לעגנה בהבנה מעמיקה של מהלכי השוק, בפסיכולוגיה של מוכרים וקונים.

העקר המכריע במה תהיה גמירות דעת הוא כמובן בטחון המכר. אין אדם גומר בדעתו עד שירגיש בבטחון כי יקבל זכויותיו. והנה כאשר מוכר מקבל את כספו, אין כל מניעה מצדו לגמור בדעתו. ולעומת זאת במידה ומשיכת חפץ יש כאן וכסף אין, מדוע יגמור

20. רמב"ן והשלמה שם (ועין רשב"א, ריטב"א והל' בכורות לרמב"ן פ"ב).

בדעתו, ומה יבטיחו את קבלת כספו? אלא שמצד הקונה הסברה הפוכה, דוקא במשיכה יגמור בדעתו ולא בנתינת מעות, לכן יש לבאר כמה הקדמות.

(א) קביעת קנין אחד שקונה אינה סותרת זכות טבעית של הרוצה בכך לא להקנות אלא בהתבצע שתי הפעולות.

(ב) הצורך בגמירת מקח וממכר באמצעות אחת משתי הפעולות (כסף/משיכה) נובע בעיקר מרצון לבצע עסקאות אף במקום ובזמן שאין שני המרכיבים בנמצא. יותר שכיח שהחפץ הנקנה אינו בנמצא במקום המקח מאשר הכסף, ובמיוחד שאין הכרח למציאות כל הכסף לשם בצוע הקנין.

(ג) הקונה דבר מה אף שאינו כאן, מעונין בגמירת מקח משום שמא יקדמו אחר. המוכר לעומת זאת אף שיתכן ומעונין בזכיה מהירה בתמורה, סוף סוף אם יש לו דבר מה למכור הרי זה שוה. כסף ואי לא מזדבן הכא מזדבן התם. על כך יש להוסיף, שעל דרך הרוב, אדם קונה חפץ כל שהוא מפני צורך בו לזמן מרובה, ופחות משמעותי בעיניו אם יקבלנו מיד, ואילו מוכר זקוק בדרך כלל לכסף מיד.

(ד) במקום שיש בידי הצדדים כסף ומקח, נתינת הכסף ודאי מעידה על גמירות העת שאל"כ מדוע הועבר הכסף. משיכת המקח יתכן ותתבצע לשם בדיקה ולא על דעת קנין. הוסף לכאן שבד"כ תשלום הכסף מעיד על הסכמה במחיר מה שאין כן במשיכה.

(ה) מי שקנה בכסף, החפץ הנקנה שלו בכל מקום שהוא ואף יכול למוכרו טרם שהגיע לידי. המוכר אם יעכבו הרי הוא גולן בידיים. מי שמכר חפצו במשיכה אמנם זכה בכך שאין יכולת לקונה לחזור בו, אולם לא זכה בכל זכות ממשית בממונו של הקונה, ובודאי שאין לו כל אפשרות לממש זכותיו טרם שיקבל כספו מן הקונה. הקונה אם יעכב את התשלום אינו גולן ממש²¹.

מכל זה עולה שבחברה בה השתכללו חיי המסחר כדי הצורך בשמוש כסף או משיכה באופן עצמאי, יהא הכסף מועדף ופשוט מה שאין כן משיכה.

אמנם אם כך, נראה שבדיני ישראל הקנינים הם הפך הגיון השוק! אכן כך הדבר, אך לא מחסרונם כי אם מעשרם. בהבדל זה שבין דינינו לדיניהם²², ניתן להמחיש את יתרוננו העצום של המשפט העברי. הורנו הקב"ה בסיני כי משפט ומוסר תהי' הם, אחוזים זה בזה נתנו בסיני חוקי משפט וצווי מוסר. יתירה מזו אף לדורות הבאים נתנה הסמכות לחוקק ולתקן בין במשפט ובין במוסר. עם ישראל מעולם, התייחס לכלל מצוות התורה באותו אופן, ואין אצלנו הבדל בין מצוה לחברתה. גם את הדינים אנו מקימים מתקף אלוקי ונוסכים בעשייתם משמעות דתית.

כפי שראינו לעיל החסרון המרכזי בקנין משיכה הוא הבטחון בתשלום הדמים. חשש זה שוה בדיני ישראל בין מוכר וקונה. על פי תורתנו, הנמנע מלשלם חובו גולן הוא ממש ועיין ריש הל' גזילה ואבידה²³. כבר נחלקו בגמרא²⁴ גבי פריעת בע"ח ואף למי שסבר

21. עיין בבא קמא ק"ג ע"ב, נקדה זו היא המרכזית בהכרעה בין כסף ומשיכה, ומפילה את הטענה שסברות הפוכות יש כאן.

22. כונתי כאן נמוטיהם ולא דיניהם שפסקה להם תורה.

23. וכן בפרק ז' ה"א וה"ב.

24. ב"ב קעד, כתובות פו, ערבין כב.

שאינו חיוב ממזוני ממשית בנכסי הלוה, מצוה רמיא על ראשו וכופין על מצוות עשה. מאחר שכך יכולים לשמש שני הקנינים במדה שוה²⁵. אם לבטחון המכר אין לחשוש, לשיפור בבטחון זה תקנו שיהפך הדין. הצו של לא תגזול אינו מביטה במידה שוה מפני אנס היכול ליפול²⁶ כמו מפני גניבה. מקרה כזה יש בו הוראת היתר מוסרית – סוף סוף אינו גנב מי שאינו נחלץ לעזרת חבירו, ולכן נדרשו לתקן על כך.

אמנם תקנה זו גורעת לכאורה מכל אותן מגמות שהזכרו לעיל²⁷, המעדיפות את קנין כסף. שוב מסתייעת תורת משפטינו במוסר. יש והמשפט מפנה לשימוש בדרך אכיפה שאינה משפטית אלא דתית מוסרית. "נתן לו מעות ולא משך הימנו פירות יכול לחזור בו אבל אמרו מי שפרע מאנשי דור המבול ומדור הפלגה הוא עתיד להפרע ממי שאינו עומד בדיבורו" (ב"מ פ"ד, א). כך על אף הבלעדיות של קנין משיכה, חוזר וניעור קנין כסף, וללא החסרון של מציאות החפץ הקניי כבר בידי המוכר.

עתה נשוב לביאור הסוגיא:

"מיתבי הלוקח גרוטאות מן העובדי כוכבים ומצא בהן עבודת כוכבים, אם עד שלא נתן מעות משך – יחזיר. אם משנתן מעות משך – יוליך לים המלח. אי ס"ד משיכה בעובד כוכבים קונה אמאי יחזיר. אמר אביי משום דמיתבי כי מקח טעות. אמר רבא רישא מקח טעות סיפא לאו מקח טעות. אלא אמר רבא רישא וסיפא מקח טעות. ורישא דלא יהיב זוזי לא מיתחזי כעבודת כוכבים ביד ישראל, סיפא דיהיב זוזי מיתחזי כעבודת כוכבים ביד ישראל".

מפשט הבריתא עולה שמעות קונות ולא משיכה ולשון זו של הסיפא²⁸ נקטה הבריתא כהמשך לרישא²⁹. כך הבין כאן המקשה הלא הוא רב אשי שפירש דעתו בהבנת בריתא זו בבכורות יג ע"ב³⁰. חירוצי אביי ורבא שנאמרו כאן, נאמרו כתירוץ לקושיא מברייתא זו בדורות קודמים. על ריש לקיש ויעין לקמן³¹. אמנם לדייק מן הסיפא, שמעות אינן קונות אצל הגוי. כפי שעשתה הגמרא בבכורות שם, אין מקום בסוגיא זו. שהרי כך לא עלה אף על דעתו של אממר שסובר כאן משיכה קונה, שהרי מודה הוא שכסף ודאי קונה. (לקמן נבאר את קושית הגמרא בבכורות מברייתא זו.)

25. החסרון של פסיקת דמים נמנע בהלכה בפניו.

26. גשרפו חטיך בעלייה.

27. אוחיות ב, ג.

28. "משנתן מעות משך" שמשמע דוקא שניהם בעינין.

29. ללא מסתפינא הייתי מכאר באופן כזה: ללא משיכה אף שכבר קנה בקנין מעות אין איסור; שכן טרם הגיע לרשותו ולכן אין מחויב להוליכם לים המלח אלא אם יהיו ברשותו: עד שלא נתן מעות משך – יחזירם כי משיכה אינה קונה. משנתן מעות משך – יוליכם לים המלח. באופן זה לשון הבריתא מיושב דבר דבור על אפניו. אמנם לא מצאתי פירוש כזה.

30. מובא לקמן.

31. בביאור הסוגיא בבכורות.

הדין. בגמרא, מוכרע בראיה שמביא רבינא לדעת אמרימר³².

"ת"ש דאמר ר' חייא בר אבא א"ר יוחנן, בן נח נהרג על פחות משה פרוטה ולא ניתן להישבון. ואי אמרת משיכה בעובד כוכבים אינה קונה אמאי נהרג משום דצעריה לישראל, ומאי לא ניתן להישבון דאינו בתורת הישבון. אי הכי אימא סיפא בא חבירו ונטלה ממנו נהרג עליה, בשלמא רישא משום דצעריה לישראל אלא סיפא מאי עביד. אלא ש"מ משיכה בעובד כוכבים קונה ש"מ."

ואין לתמוה כיצד תוכרע שאלה זו באמצעות דברי ר' יוחנן, והרי הוא ודאי סובר לישראל כמעט ולגוי במשיכה³³. שהרי בקנין הנוהג אצל הגויים אנו עסוקים כאן, ואילו דברי ר' יוחנן בסוגיא דבכורות דיניהם שפסקה להם התורה נאמרו.

לסיכום: בסוגיא זו נדון קנין משיכה אם משמש הוא קנין במטלטלין אצל הגוי. שאלה זו יש לעגן, במציאות ובהגיון, ועל כן ראיות הובאו בין מהמצואות ובין מהלכות. רבו דעות האמוראים שמשיכה קונה, והם אמרימר, מר קשישא ורבינא, ואף רב אשי הורה לראית רבינא. נמצינו למדים שקנין משיכה קונה בין בגוי שקנה מישראל (המשנה), בין ישראל שקנה מגוי (ברייחא דגרוטאות) ובין גוי שקנה מגוי (שמועת בן נח). אודות קנין כסף לא נחלקו כלל וכלל, ופשוט לגמרא בכל מקום שמעות קנות אצל הגוי.

פסק רבינו בהל' זכיה ומתנה שגוי קונה ומקנה בין במשיכה בין בדמים כפי הכרעת סוגיא זו לענין משיכה, וכפי העולה מכל הסוגיות לענין כסף. שמה תאמר ונקפיד שיקנה דוקא במשיכה ומטעם הנשרפו חטיף בעלייה? כבר נאמר בירושלמי (ב"מ פ"ד ה"ב): "... אין את צריך משיכה מיד העכרם"³⁴.

ג. ביאור הסוגיא בבכורות

בהל' בכורות פ"ד ה"ה פסק הרמב"ם:

"ישראל שנתן מעות לנכרי וקנה לו בהן בהמה מנכרי בדיניהן אף על פי שלא משך קנה וחייבת בבכורה. וכן אם קנה הנכרי מישראל בדיניהם ונתן מעות אף על פי שלא משך קנה ופטורה מבכורה."

ומקורו בבכורות דף יג ע"א:

"אמר ר' יצחק בר נחמני אמר ריש לקיש משום ר' אושעיא: ישראל שנתן מעות לעובד כוכבים בבהמתו בדיניהם אף על פי שלא משך קנה וחייבת בבכורה. ועובד כוכבים שנתן מעות לישראל בבהמתו בדיניהם אף על פי שלא משך קנה ופטור מן הבכורה."

32. קרמה ראייה מן המשנה לאמרימר, אלא שרב אשי אף הוא מסביר את המשנה בעזרת אוקמתא.

33. כך בפירוש בגמרא בכורות שם.

34. אמנם אלו דברי ר"ל, אך לר"י אף לכך אין צורך שהרי שני הקנינים משמשים בישראל ובגוי ומשיכה תקנת חכמים.

ציין הרב המגיד בהל' זכיה ומתנה, שהלכה זו תואמת שיטתו שם שגוי קונה ומקנה במשיכה ובדמים. אולם רבינו העתיק לשון הגמרא במדויק ולא השמיט את המלה "בדיניהן". אשר הוותה מוקד לדיון בגמרא. מלה זו בגמרא ניתן להבינה בשתי פנים: 1. כתיאור אופן (כלומר על דעת כן נתבצע הקנין)³⁵; 2. מאמר מוסגר (כלומר מלה זו קאי אדלבתריה). כיצד מובנה של מלה זו ברמב"ם? כפי האפשרות השניה אין להעמיס בלשון ההלכה, ובבא דסיפא תוכיח שם שינה מלשון הגמרא וכתב: "וכן אם קנה הנכרי מישראל בדיניהם ונתן מעות..." אולם אם תיאור אופן כאן מה יהא הדין כאשר קנה מנכרי שלא בדיניהם? בגמרא מסביר אביו את המלה בדיניהם:

"אלא אמר אביו בדיניהם שפסקה להם תורה או קנה מיד עמיתך הוא דבמשיכה הא מיד עובר כוכבים בכסף. ואימא מיד עובר כוכבים כלל כלל לא. אמרי לא ס"ד קל וחמר הוא אם גופו קונה ממונו לא כ"ש. ואימא מיד עובר כוכבים עד דאיכא תרתי, אמרי ולא ק"ו הוא גופו באחת ממונו בשתיים. ואימא או בהא או בהא דומיא דעמיתך מה עמיתך בחדא אף עובר כוכבים נמי בחדא".

בתחילת הדברים, ניתן היה להבין דברי אביו, כפי שראינו בשם ריש לקיש עצמו בירושלמי. התורה שדרשה מישראל להשתמש דוקא בקנין משיכה, לא דרשה כן מגוי, ולכן מן הגוי אפשר לקנות אף בכסף, ופירוש הדברים בדיניהם – דינים שפסקה תורה לגביהם שלא חייבה אותנו לקנות מהם דוקא במשיכה, אלו הסברנו כך היו שתי סוגיות אלו מיושבות שפיר. זו של עבודה זרה עוסקת בקנין הנוהג אצל עכו"ם כפי שהסברנו, ואלו סוגיות בכורות מתחבטת בשאלה האם יש לתורה דרישה מיוחדת מאתנו כשנתקשר במקח וממכר עם גויים לקנות דוקא במשיכה. אלא שהמשך הדיון, בגמרא מורנו שאין כונת הדברים כך, וקנין כסף אצל גוי בלעדי כפי שקנין משיכה אצל ישראל. אם כך, מה לה לגמרא דעבודה זרה לעסוק בבירור הקנינים הנוהגים אצל גויים, אם התורה קבעה שרק כסף יכול לקנות אצל גוי?

קביעה זו של התורה שדוקא קנין כסף קונה אצל הגוי ולא משיכה נראית לכאורה שרירותית ובלתי מובנת שהרי ראינו שאצל הגויים נפוץ השמוש בקנין משיכה ואף למדנו שאם יש סיבה להתנות שמוש בקנין מסוים זה דוקא במשיכה. אולם אם נסביר קביעה זו לצורך מקרים בהם אין מנהג ידוע או אי אפשר לדעת מהו מנהג הגויים, נראה שהדברים יתישבו. ישנם מצבים בהם יתבצע קנין עם גוי ואין אפשרות להשען על מנהג ידוע. ניתן להבין אפשרות זאת במקרים מעטים שאין ידוע מאין הגוי שמכר או קנה, ופשוט להבין זאת כשמדובר במעוט גויים השוכן בקרב ישראל. מפני החשלקות הרבות שיש לקנין עם גויים לדיני אסורים, נזקקים אנו לקביעה עקרונית אשר תכריע את המעמד הממוני של המקח. זאת כדי שנדע כיצד להתנהג במידה וישנה השלכה הלכתית הקשורה למקח זה. דין זה נאמר לנו מקיימי התורה ואין זה פסק הלכה לגוי ואפילו רוצה הוא להשמע לתורה. "בדיניהם שפסקה להם תורה" בדינים אודות קנינם שפסקה לגביהם התורה.

35. תוס' ב"ב נד ע"ב ד"ה ישראל.

אולם פסקה זאת לנו:

באמצעות פירוש זה בסוגיא דבכורות והצעה שהצענו בסוגיא דעבודה זרה זכינו בעזרי"ת לפשר בין שתי סוגיות חמורות אלו. פשרה מעין זו כבר הוציע הרשב"א³⁶ בתשובה וז"ל: "ואפשר נמי דהיינו דאמר ר' אשי רמות רוחא הוא דנקיטא להו, תלה הענין בגסות הרוח לבר ולא במנהג קבוע לומר דאינו קונה כלל ואפילו משום מנהג מדאמר להנהו טטותא שקלו זוי. אלא התם גסות הרוח הוא שנהגו בעצמן שררה שלא לחזור אחר שמשכו. אבל אם היה מנהג קבוע ודאי לא היה מצריך רק להקדים וליטול דמי. ואותה שאמרו שם ישראל שנתן מעות לכותי בבהמתו בדיניהם אף על פי שלא משך קנה דמשום דבתר הינא דאורייתא שדינן להו, דילמא התם במקום שאין מנהג ידוע לאוקמה אדינייהו למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה."

פירוש זה בסוגיא פותר כמה קושיות בפשט הגמרא. הגמרא מקשה על הצעת אביו: "ואימא מיד עכו"ם כלל כלל לא" וקושיא זו תמוהה! הכי צד יעלה על הדעת שאין לגוי אפשרות לקנות ולהקנות מטלטלין? רש"י³⁷ חש בכך והוסיף: "עד שתבא לרשותו של ישראל לא קני". הקשה עליו רי"ט אלגאזי³⁸, והרי אין תשובת הגמרא מעין השאלה בקל וחומר מגופו למדנו את יכולת הקנין של עכו"ם בכלל ולא את קנין כסף דוקא. ובתוס' חצוניים³⁹ אכן הבין שקושית הגמרא היא שמא לא יוכל עכו"ם לקנות כלל וכלל ע"ש. לפי דרכנו נאמר כך: הגמרא לא העלתה על דעתה שגוי אינו יכול להקנות שכן אין הסוגיא עוסקת ביכולתו של הגוי לקנות או להקנות. הגמרא שאלה שמא לא פסקה תורה דבר בענין קנין הגוי שיהיה קבוע במקרים שאין מנהג. תמיד נודק לברר את המציאות כיצד אותו גוי גומר בדעתו. תשובת הגמרא, שאם השמענו תורה קנין הגוי בגופו, ודאי תשמיענו קנין הגוי בממונו. ואמנם קל וחומר הוא שהרי ההשלכות לקנין ממונו רבות הן והצורך בקביעת קנין כזה ברור. על כן שלא כמו בקל וחומר הקודם שהובא בגמרא לא שייך לפרוך כאן גופו של ישראל יוכיח.

לאחר משא ומתן בדברי ריש לקיש ובדברי אמימר מקשה הגמרא מברייתא דגרוטאות.

"מיתיב: הלוקח גרוטאות מן העובד כוכבים, ומצא בהן עבודת כוכבים. אם עד שלא נתן מעות משך יחזיר, ואם משנתן מעות משך יוליך הנאה לים המלח. ואי אמרת מעות קונות משיכה למה לי? הכא במאי עסקינן שקיבל עליו לדון בדיני ישראל. אי הכי מעות למה לי? הכי קאמר אף על פי שנתן מעות אי משיך אין ואי לא לא. אי הכי קשיא רישא! אמר אביו רישא משום דאיכא מקח טעות. אמר ליה רבא רישא משום דאיכא מקח טעות סיפא ליכא מקח טעות? אלא אמר רבא רישא וסיפא מקח טעות. רישא דלא יהיב, וזוילא מיחזי כעבודת כוכבים ביד ישראל, סיפא דיהיב וזוילא מיחזי כעבודת כוכבים

36. המיוחסות לרמב"ן ס' רכ"ה.

37. ד"ה כלל כלל לא.

38. הל' בכורות לרמב"ן פ"ב אות יז.

39. בשטמ"ק אות ד.

ביד ישראל. ואביי אמר לך, רישא מקח טעות ולא ידע דהא לא יהיב ליה זוזי. סיפא לאו מקח טעות הוא הכין דיהיב זוזי כי קא משיך איבעי לעיוני והדר מימשך. רב אשי אמר מדרישא משיכה אינה קונה סיפא נמי משיכה אינה קונה, ואידי דתנא רישא משך תנא סיפא נמי משך, רכינא אמר מדסיפא משיכה קונה רישא נמי משיכה קונה, ורישא הכי קאמר אם לא נתן ולא משך יחזור, מאי יחזור יחזור בדברים..."

התירוצ' הראשון בגמרא, שקיבל עליו לדון בדיני ישראל, אינו מובן. הרי כל עסקנו בקנין שפסקה תורה לגוי וכיצד יכול הגוי לבחור שיחולו עליו דיני ישראל? נלפע"ד לבאר כך: בהוה אמינא הניחה הגמרא שבריייתא זו עוסקת בדין תיאורטי לגוי שמכר גרוטאות לישראל ובגין ההשלכות לדמי עכ"ם. על כך מתרצת הגמרא שיש להעמיד ברייתא זו במקרה שהיה קנין ידוע ביניהם והוא משיכה כפי דיני ישראל. (הנחת' הקושיא היא שבריייתא זו ללמד דין קנין הגוי יצאה, ולכן לא שייך להעמידה בבא לדון וכו'; ואילו בתירוצ' מבינים שדין אחר נלמד מכאן, והוא מקח טעות, וא"כ אין קושי להעמידה בבא לדון).

בתוס' 40 הקשו כיצד מאותה ברייתא מדייקת הגמרא בשתי הסוגיות דיוקים הפוכים. כבר ציינו לעיל, שמפשט' הברייתא משתמע, שדוקא מעות קונות ולא משיכה, ואכן כך הבין המקשה בעבודה זרה. בסוגיא זו הנושא הוא דיניהם שפסקה להם תורה ובהנחת הקושיא שבריייתא זו באה ללמדנו דינים אלו⁴¹. כנדון דידן ישנן שתי אפשרויות: 1. דברי ריש לקיש שכסף בלבד הוא הקנין; 2. עד דאיכא תרתי משיכה וכסף. (אפשרות נוספת שהעלתה הגמרא: "או הא או הא" קשה מן הברייתא אף היא וכלולה כבר באפשרות של כסף לבד. אפשרות שדוקא משיכה קונה לא מצינו כלל! אמנם הגמרא מנסה להעמיד את דברי אמירא אליבא דר' יוחנן ובאופן שדוקא משיכה קונה, אך העמדה זו מאוחרת היא לקושיא שנשאלה כאן מן הברייתא. שהרי ודאי מאוחרת היא לאמירא ואילו אביי ורבא שמתרצים את הקושיא כאן קדומים לאמירא⁴². ר' יוחנן לא השמיע דעתו כלל בענין קנין גוי, והמקור היחיד ממנו נוכל ללמוד את דעתו הוא בירושלמי⁴³ הנ"ל וממנו משמע שלר' יוחנן אין הקפדה ובכל קנין ניתן לקנות בין בישראל⁴⁴ ובין בגוי). מובן שאם הברייתא רוצה ללמד את קנין הגוי (כהנחת המקשה) יש מקום להקשות על ריש לקיש מסיפא. סוף סוף לו רצה יכול היה התנא לדייק כך שלא ישתמע מלשונו בדיוק הדבר שממנו בא הוא להוציא. יתירה מזו, כשאמרנו שפשטה של הברייתא מורה שכסף לבד קונה, נכונים היו הדברים כאשר האפשרות האחרת, שמשיכה קונה או אף משיכה קונה. לטעון שבריייתא משמע שמשיכה קונה זה ודאי נגד הפשט. אולם כאשר האפשרות הנוספת היא שמשיכה וכסף יחדיו קונים הלא זה משמע בברייתא באותה מידה כפי שמשמע כסף לבד קונה תלוי אי מרישא דייקין או מסיפא.

40. ר"ה וא"י.

41. מכאן אף נבין מדוע לא הקשו בסוגיא כאן ממשנה עבודה זרה דף ע"א שמשמע משיכה קונה שכן שם ברור שמטרת המשנה לא ללמד את דין קנין אלא את הדין של פסיקת דמים.

42. עיין רש"י ע"ז ע"א ע"ב ד"ה אבל לא יין ביי.

43. כ"מ פ"ד ה"ב, הובא לעיל.

44. מן התורה כמובן.

והנה בגמרא הובאו כמה תירוצים לביאור הברייתא וישנה אי בהירות מה היחס ביניהם. התירוץ הראשון "שקיבל עליו לדון דיני ישראל" משאיר חלל לגבי הבנת הרישא ועל כך מתרץ אב"י מקח טעות. החל משלב זה אין צורך בתירוץ הראשון כלל (ואכן בעבודה זרה תירצו כך ללא אוקימתא זו). אי אפשר לומר שכונת הגמרא כאן לחזור בה מהתירוץ הראשון שהרי טרם הבהר פשט בסיפא. את דברי רבא ניתן לבאר כחזרה, ושוב בתירוצו של אב"י אגלאי מלתא למפרע שאף הוא אינו נזקק לאוקימתא של דיני ישראל. עיין ברש"י שהבין לכל אורך הדרך עפ"י אוקימתא זו מלבד בדעת רב אשי.

ננסה להבין את הגמרא לפי שיטתנו בסוגיא. אם מטרת הברייתא ללמדנו מקח טעות נתקל בביאורה בשתי בעיות: 1. דוקא עפ"י העמדה זו שמקח טעות כאן משתמע שמיכיכה לבדה קונה. שהרי לא שי"ך ללמדנו מקח טעות אלא על גבי קנין שללא הטעות קונה וכך מפורש בברייתא "עד שלא נתן מעות — משך, יחזיר"; 2. מדוע בסיפא נעלמה הטעות, בבעיה זו עסקו אב"י ורבא כל אחד לפי דרכו. אף שלאחר הסבריהם שוב לא קשה הבעיה הראשונה, ופשט הברייתא הוא שבכל דרך שנתבצע קנין (ואין זה משנה כיצד) יהא כך הדין, לא יכלה הגמרא להשען על כך בתחילה. כאשר הוקשה לריש לקיש מן הברייתא; לא ניתן היה לתרץ "משום דאיכא מקח טעות" שכן זה רק מגדיל את הקושיא: כדי למנע זאת יש הכרח להקים אוקימתא שתסביר מדוע משיכה קונה אף שבסופו של דבר לא נזדקק לאוקימתא זו. ולכן הקדימה הגמרא: "הכא במאי עסקינן שקיבל עליו לדון דיני ישראל".

בסוגיא בעבודה זרה הרי הקושיא מן הברייתא היא על אמימר שסובר משיכה קונה ולכן די אם גתרץ מקח טעות להסביר מדוע אף שמיכיכה קונה — יחזיר.

רב אשי ורבינא ודאי אינם זקוקים לאוקימתא של דיני ישראל. רב אשי הלא סובר שכל קנינו של גוי בכסף וממילא מסביר שזהו פשט הברייתא וללא צורך בהעמדה של מקח טעות. רבינא עפ"י סוגית עבודה זרה, סובר שמיכיכה קונה בגוי כאמימר, וא"כ אף הוא מסביר את הברייתא ללא צורך בהסבר של דיני ישראל.

בביאור הסוגיא השמטנו במכוון את כל הדיון של הגמרא אודות אמימר שסובר משיכה בגוי קונה. זאת משום שהסוגיא כפי עריכתה לפנינו יסודה לפחות בשני רבדים שונים. קושיית הגמרא מן הברייתא היא קושיא על ריש לקיש בהסברו של אב"י, ואכן אב"י ורבא מתרצים אותה. כל זאת קדם לאמימר שאמר משיכה בגוי קונה. רבי יוחנן לעומת זאת לא מצאנו בשום מקום שאמר דעתו בענין קנין הגוי. יתירה מזאת — לפי פשוט דבריו בכל מקום אין ביכולתו ללמוד כלל קנין בלעדי לגוי שכן מדאורייתא שני הקנינים משמשים אצל ישראל. אף שניתן היה לדחות את אמימר מן הסוגיא בטענה שעוסק בקנין הנוהג אצל הגוי, נמנעה מכך הגמרא ומנסה לאפשר הבנת שיטתו אף לאור סוגייתנו. לשם כך נזקקת הגמרא להנחה נוספת שאף ר' יוחנן יסבור שיש קנין בלעדי במטלטלין אצל ישראל — מעות, וממילא מן הפסוק נלמד שגוי במשיכה. כך אם יסבור גזל עכו"ם מותר, אמנם אם יסבור גזל עכו"ם אסור יכול הוא ללמוד מן הפסוק לענין אונאה ושוב לא נזדקק להעמידו אליבא דרבי יוחנן. כל זאת אומרת הגמרא בגדר אפשרות, אשר על כן אין הכרח להציב מחלוקת כלל אף בין דברי הגמרא כאן לסוגית עבודה זרה.

לסיכום: בסוגיא זו למדנו שקבעה תורה קנין לגוי למקרה שאין מנהג קבוע ובשל

ההשלכות לדיני אסורים. ריש לקיש למד זאת מן הפסוק, ואילו ר' יוחנן לא חלק על כך. פסק רבינו בדברי ריש לקיש וביאור "בדיניהם" – דיניהם שפסקה תורה ובין אם אין שם מנהג ידוע לגוי ובין אם התנו שיהיה המקח עפ"י דיניהם שפסקה להם תורה⁴⁵.

ד. פסקי הרמב"ם

וכך פסק רבינו בכל מקום לפי שתי סוגיות אלו כל הלבנה לענינה. בהלכות זכיה ומתנה⁴⁶ ענינם דיני ממונות בלבד. יש לגוי יכולת לקנות ולהקנות בשני הקנינים ולכן פסק: "גוי שמכר מטלטלין לישראל או קנה מטלטלין מישראל קונה במשיכה ומקנה במשיכה או בדמים".

בהלכות אסורי מזבח⁴⁷: "בא עליה ולא נתן לה ולאחר זמן נתן לה אפילו אחר כמה שנים הרי זה אתנן. בד"א בכותית שאמר לה הבעלי לי בטלה זה שאינה צריכה במשיכה...". הטלה נאסר כבר בנתינת הכסף, שהרי אין לגוי תנאי זה של דוקא במשיכה. וממילא אם לא שקבלו לדון בדיני ישראל (ובין במקום שיש מנהג ובין משום דיניהם שפסקה להם תורה), נגמר הקנין כבר בנתינת הדמים.

בהלכות מעילה⁴⁸: "קנה בה חפץ ולא משך אם מן העכו"ם מעל ואם מן ישראל לא מעל". אף כאן בנתינת הפרוטה כבר נעשה קניין ולכן כבר מעל ואין התניה של משיכה. בהלכות מאכלות אסורות⁴⁹: "ישראל שמכר יינו לעכו"ם. פסק עד שלא מדד לו דמיו מותרין. שמשפסק סמכה דעתו ומשמשך קנה, ויין נסך אינו נעשה עד שיגע בו. נמצא בשעת מכירה היה מותר. מדד לו עד שלא פסק הדמים, דמיו אסורין. שהרי לא סמכה דעתו אף על פי שמשך, ונמצא כשנגע עדיין לא סמכה דעתו ליקח, ונאסר היין בנגיעתו והרי זה כמוכר סתם יינם". בהלכה זו מלמדנו רבינו את הדין של פסיקת דמים והשפעתה על קנין יין עם גוי. כדי ללמד זאת יש להשתמש דוקא בקנין משיכה כדוגמא. שהרי לענין יין נסך משמעותית נגיעת העכו"ם, ואילו בקנין כסף מתבצע קנין טרם נגיעת העכו"ם. בהלכות עבודת כוכבים⁵⁰: "... הלוקח גרוטאות מן העובד כוכבים ומצא בהן עבודת כוכבים אם נתן מעות ולא משך יחזירם לעובד כוכבים. וכן אם משך ולא נתן מעות אף על פי שמשכה בעובד כוכבים קונה כמקח טעות הוא. נתן מעות ומשך יולצכם לים המלח". נתן מעות קנה אך יחזירם לגוי משום מקח טעות, ולכן שייך לומר יחזירם אע"פ שלא משך. ואפילו אם משך, ויכול היה לראות מה הוא מושך, גם בן יחזיר ואף זה כמקח טעות הוא. אמנם מקח טעות גמור אין כאן, ולכן כאשר נתן מעות ומשך שוב אינו יכול לחזור בו.

45. ולכן בדברי ההלכה יש להבין מלה זו כביאור אופן שכן בכל מקרה המקח נעשה בדיניהם.

46. פ"א הי"ד.

47. פ"ד הי"ג.

48. פ"י הי"י.

49. פ"ג הכ"ג.

50. פ"ז הי"ה.

ה. נספחים

א. בירור נוסף בסוגיא דבכורות.

בהצעת הסוגיא דבכורות עסקנו בדברי ריש לקיש עפ"י פירושו של אב"י בלבד. קודם דברי אב"י העלתה הגמרא אפשרות אחרת להבנת דברי ריש לקיש.

"אמר מר ישראל שנתן מעות לעובד כוכבים בדיניהם. אף על פי שלא משך קנה וחייבת בבכורה. מאי בדיניהם אי נימא בדיניהם דגופיה, דאתי בקל וחומר: אם גופיה קני ליה ישראל בכסף, דכתיב לרשת אחוזה הקישו הכתוב לאחוזה מה אחוזה נקנית בכסף ובשטר ובחזקה, אף עבד כנעני נקנה בכסף, ממונו לא כל שכן הוא. אם כן אפילו בשטר ובחזקה נמי. ועוד ישראל מישראל יוכיחו, דגופיה קני ליה בכסף וממונו במשיכה."

ואף לגבי סיפא דריש לקיש?

"אמר מר ועובד כוכבים שנתן מעות לישראל, בבהמתו בדיניהן אף על פי שלא משך קנה ופטור מן הבכורה. מאי בדיניהן אילימא בדיניהן דגופיה, משום דאתי בקל וחומר: אם גופו (של)⁵¹ ישראל קני ליה בכסף, דכתיב מכסף מקנתו, ממונו לא כל שכן. ישראל מישראל יוכיחו, דגופו קני בכסף וממונו במשיכה."

כבר עמדנו לעיל על שתי אפשרויות בהבנת המילה בדיניהן בדברי ריש לקיש. על פי הפירוש שמציע מר שתי האפשרויות קשות. אם תיאור אופן כאן, נצטרך לומר שהצרדים התנו ביניהם לקנות את הבהמה עפ"י דיניהן של גופם וזה מוזר שכן יקבעו. אם מאמר מוסגר הוא זה יצא פשוט: בדיניהם של גופם אף על פי שלא משך קנה. ועיקר חסר שמאחר שכן אף ממונם נקנה באותו קנין. בסיפא דריש לקיש נתקל בקושי לשוני נוסף. עפ"י פירוש זה "בדיניהם דגופיה" בסיפא, מוסב על גופיה דישאל, ואם כן דיניהם דישאל ודיניהם דסיפא אינו שוה.

על כרחך צריך לומר שאף טרם הסברו של אב"י, הוראת המלה בדיניהם היא "בדינים שלהם" לא חסר לא יתר. כך הוא הפירוש בין ברישא ובין בסיפא. אמנם דינים אלו נלמדים, מדין קנין גופם של עכו"ם ע"י ישראל, ומדין קנין גופם של ישראל ע"י העכו"ם. אולם יש להקשות שתי קושיות נוספות: 1. בין לאב"י ובין למר דיניהם אלו הם דינים שפסקה להם תורה. אין מחלוקת אלא כיצד דרך הלימוד ממנו נדע מה פסקה תורה, לפי אב"י, דיוק בפסוק ולמר קל וחומר יש כאן. מדוע אם כן הציבה הגמרא מחלוקת בביאור המלה עצמה וכפי שמשמע מלשון הגמרא: "אלא אמר אב"י בדיניהם שפסקה להם תורה"? 2. במקומות רבים אנו מוצאים מלה זו "בדיניהם" בהוראתה הפשוטה – נמוסיהם! כיצד זה לא הציעה הגמרא ולו באפשרות את ההוראה הו בביור דברי ריש לקיש?

51. עפ"י הגהות הבי"ח.

לולא מסתפינא הייתי אומר שיש ללמוד באופן קצת שונה. למודנו עד כה התבסס על כך שפירוש המלה "גופיה" הוא עפ"י המשך הגמרא: "דאתי בקל וחומר מגופו." אולם ניתן להבין את המלה "דגופיה" בהוראה: "של עצמם". אם כך הוא, בריוק מה-שאלנו הוא, זה, בדיניהם דגופיה קרי בנמוסיהם אף על פי שלא משך קנה. אמנם כיצד נדע את נמוסיהם, על כך יש להביא ראיות מן המציאות, ולברר אם אין התורה מתנגדת למציאות זו. מצינו בתורה שקנין עבדים אצל הגוי הוא בכסף בין גוי שנמכר לישראל כעבד ובין ישראל שנמכר לגוי. כיוקרא כה מאריכה התורה בפרשת ממכרי שדה ועבד. ישראל שנמכר לגוי מפורש בפסוק שקנינו בכסף "מכסף ממכרו", "מכסף מקנתו"⁵². גוי הנקנה לישראל-לעבד אין לנו אלא ללמוד מהיקש לשרה אחוזה. היקש זה אינו לשוני גרידא וכל הפרשה שם מראה שקיים דמיון רב בין קניני שדה ועבד⁵³. אם כסף מהוה קנין לגופם ודאי יוכל להיות קנין לממונם⁵⁴.

על ראייה זו מן התורה יש לגמרא שתי קושיות:

1. אם קל וחומר מקנין גופו, הרי גם שטר וחוקה יוכלו לקנות מטלטלין?
2. אנו מוצאים בישראל שגופו נקנה בכסף וממונו במשיכה וקא!
טענה כפולה כאן: אין לדון בקנינים קל וחומר כלל! יתכן קנין שקונה בחמור ואינו קונה בקל, שהרי קנין קשור לאופיו של נשוא הקנין⁵⁵. אף אם ניתן היה לדון קל וחומר יתכן ובכל זאת יפסל קנין מלשמש מפאת חסרון הנמצא בו.
אשר על כן אי אפשר לקבל את פירושו של מר שבדיניהם דגופיה מדובר כאן. אין לנו כל בירור שנמוסיהם אלו מקובלים על התורה ועל פיהם אפשר להכריע אם בהמה פטורה או חייבת בבכורה.

ב. רי"ף מוקשה:

הרי"ף בבא מציעא (כח ע"ב) בהביאו דעת ר' יוחנן מנמקה וז"ל: "א"ר יוחנן דבר תורה מעות קונות, אם גופו קונה ממונו לא כל שכן...".
הקשו הראשונים על טעם זה מסוגית בכורות, וכפי שהקשתה הגמרא: "וקשה אם כן יהיה כל המטלטלין נקנין בשטר בקל וחומר זה" (לשון הר"ן בחידושים לב"מ דף מו). קושיא זו תירץ הר"ן בעצמו: "ו"ל דהתם היינו טעמא משום דשטרא לא שייך במטלטלי שאי אפשר לסימן"⁵⁶.

52. עיין שטמ"ק בכורות יג ע"א. שלמד מפסוק זה אף לגוי שנמכר לישראל.
53. יש שרצו להטעים זאת בכך. שעיקר שמש העבדים היה לצורך הקרקע ולכן נחשבו חלק מהאחוזת (גולאק יסודי, המשפט העברי א', עמ' 93).
54. בתוס' ד"ה מה, למדו את ההיקש דוקא לקנין עבד מרבו ישראל. אמנם לשיטת רבינו אין הבדל בין קניני עבד כנעני מרכו ישראל או מרכו הגוי ובשלשת הקנינים הוא נקנה, וההיקש נכון תמיד.
55. עיין ב"ב דף עו וכת' הר"ן לב"מ מז ע"ב ד"ה ד"ח.
56. ע"ש! ולכאורה אין צורך בתירוץ שהרי לשון הגמרא ב"ב ע"א: "שטר לספינה למה לי, מטלטלי היא" ומשמע ששטר יכול היה לקנות רק שאין צורך בו כקנין במטלטלין וצ"ע.

שוב הקשה הר"ן: "ומ"מ קשה גוי יוכיח דגופו בכסף וממונו במשיכה". וכן בנמוקי יוסף הקשה כזאת.

לאור דברינו לעיל אין כאן קושיא כלל. דין הגוי אינו דוקא במשיכה לר' יוחנן ויכול לקנות בין בכסף ובין במשיכה וכפי שנפסק בהל' זכיה ומתנה ואם כן אין פרכא כלל. הנה בהתיחס לשתי "הקושיות" שהקשתה הגמרא בבבולות על מר, הראשונה נדחית שכן אם הקנין שבו מדובר מתאים להשליכו על מטלטלין יש אפשרות לדונו בקל וחומר מגופו. השנית הרי טענה להקפדה שיש לתורה אודות קנין שביסודו מתאים למטלטלין ועל כך הרי צריך ראיה. אמנם לריש לקיש יש לימוד מן הפסוק ולכן עליו קושיא זו שייכת (בגמרא שם) אולם ר' יוחנן שלשטתו אזלינן כאן, לא למד כך בפסוק. לכן ניתן ללמוד קנין כסף במטלטלין בקל וחומר מגופו.

ג. גירסא ברבינו חננאל.

הגמרא בבא מציעא (דף מח ע"א) מביאה ראיה לריש לקיש ממתניתא: "דתניא נתנה לבלן מעל... וספר הא בעי לממשך תספורת. הכא במאי עסקינן. בספר נכרי דלאו בר משיכה הוא." וברבינו חננאל פירש את הגמרא זו"ל: "ואוקימנא בספר נכרי דנכרי ליתיה בדינא דלא קני אלא בההיא משיכה." ובגליון מתקשה בלשון זו ומציע לתקנה: "אולי צ"ל דנכרי ליתיה בדינא דמשיכה ולא קני אלא בההיא פרוטה" עכ"ל.

אך לפענ"ד לשון רבינו חננאל מיושבת שפיר: לישראל ישנו דין שאינו קונה אלא במשיכה, ונכרי אין לו דין זה. אלא קונה בין בכסף ובין במשיכה וכך יש לפסק את המשפט: ליתיה בדינא "דלא קני אלא בההיא משיכה".